

יואל אליצור

"מול" = 'אצל', 'למרגלות', 'בצד של'

תחיית הדיבור העברי הרימה בלי ספק תרומה ניכרת לקשר שבין הישראלי בן זמננו לבין המקורות. ילד ישראלי מן השורה יכול כיום, בניגוד לבני דורות רבים לפניו ובניגוד למיליוני מאמינים נוצרים המעריצים את התנ"ך אבל אינם יודעים את שפתו, להבין בנקל את מרבית קטעי הפרוזה שבמקרא ללא עזרת מתרגם או מפרש. הדיבור הטבעי מאפשר לדובר העברי "לחוש" את הטקסט ולפעמים לשלול על הסף פירושים מלומדים שאינם הולמים את רוח הכתוב. מצד אחר, יש גם סכנה בדיבור העברי החופשי; הדובר עשוי להקיש, ביודעין או בלא יודעין, מן העברית המודרנית השגורה בפיו על המקורות ולפרשם שלא כהלכה. הדברים אמורים בראש ובראשונה על מילים ועל ביטויים המשמשים בעברית החדשה במוכן שונה ולעתים אף מנוגד למובנם המקורי,¹ אך גם על היבטים עדינים יותר כמו אכזר היכולת להבחין בין תדיר ובין שאינו תדיר באוצר הלשון.² במאמר זה ברצוני לדון במילת היחס מול, אשר לדעתי לא הובנה כראוי כבר בחלק מהתרגומים והפרשנות הקלאסית ונתקבעה בעברית החדשה במשמעות שגויה המשבשת את "הבנת הנקרא" במקרא.

- * ראשיתו של מאמר זה בהוצאה בקונגרס העולמי הי"ג למדעי היהדות בירושלים כקץ תשס"א.
1. ראה E. Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem-Leiden 1982 עמ' 199-200, 321§. הדוגמאות שהוא מביא (מוקש ורצון) הן מילים המשמשות במוכן שונה מזה ששימש בדרך כלל במקרא. דוגמה למילה שמשמעותה בעברית החדשה הפוכה ממש משימושה המקראי היא השתולל. פועל זה ידוע פעמיים במקרא (יש' נט, טו; תה' עו, ו) ובשני המקרים מלמד ההקשר בכירור שפירושו 'נאלם דום ולא יכול לזוז'. בעברית החדשה הוא מביע דווקא תנועה נמרצת ונלהבת (כנראה בהשפעת אטימולוגיה מיושנת ודחוקה של כמה מהפרשנים הקלאסיים: של"ל/של"י, לשון שיגעון וטירוף דעת). מאלפת כאן ההשוואה בין מילון בן-יהודה (ח, עמ' 7175), שפירש אל נכון "היה נעדר [...] או משולל יכלת, נטלו חושיו", לבין אבן-שושן שהיה ער רק למוכן שבעברית החדשה: "השתולל, התהולל, התנהג בטרוף הדעת".
2. מילים יחידאיות כמו מטאטא, משק, נמרצת או שמיכה טריוויאליות בעיני הקורא העברי של ימינו ואין הוא מעלה בדעתו שפירושן עשוי להיות שונה מן הרגיל בעברית שבפיו, קל וחומר שאין הוא מעכב את שטף קריאתו כדי לשקול אפשרות של גוססה אחרת או כוונה ספרותית מיוחדת. במקרים כאלה, קוראי המקרא בדורות עברו או הקורא הנכרי המלומד בן זמננו יכולים לחוש את רוח המקרא טוב ממנו.

מילת היחס מול אינה ידועה בשום שפה שמית זולת העברית. במסגרת העברית אין היא קיימת בלשון השירה המקראית, לא בלשון ימי בית שני שלאחר חתימת המקרא³ ולא בלשון חז"ל (שלא בהקשר מקראי).⁴ לעומת זאת, היא שכיחה בלשון הפרוזה המקראית (36 פעמים),⁵ ובעקבותיה בעברית החדשה. המילה מצויה במקרא בכמה צורות: מול (11x), מול (1x), אֶל-מול (14x), מִמול (8x), מִמְלִי (1x), לְמוֹאֵל (1x). מן העיון נראה לי שאין מכנה משותף של ספר או של תקופה לגרסאות השונות ויש לראות בהן וריאנטות חופשיות ומקבילות. גם אין נראית לי ההבחנה של כמה חוקרים, שלפיה בחלק מההיקרויות ואולי אף ברובן מול היא שם עצם ולא מילת יחס. פרשנות כזאת אפשרית באופן עקרוני בכל מקום שלפני המילה באה מילת יחס נוספת – אל-, מ-, ל-, וכן בפסוק "היה אתה לעם מול האלהים" (שמ' יח, יט). לטעמי, עדיפה הגישה של "העמד דבר על חזקתו", ועד שלא יוכח אחרת יש לראות בכולן מילות יחס.⁶

3. לפי וכולר ואבג B. Z. Wacholder and M. G. Abegg, *A Preliminary Edition of the Unpublished Dead Sea Scrolls: The Hebrew and Aramaic Texts from Cave Four*, 2, Washington D. C. 1991 (עמ' 190) מול מופיעה אולי פעם אחת במגילות ים המלח (4Q525, קטע 10, שורה 2): "ממול רוח שפת[יכה]". אולם לפי E. Puech, *Qumran grotte* 4: *textes hébreux*, DJD 25, Oxford 1998 (עמ' 137, 4Q525, קטע 18, שורה 2), יש לקרוא "ממול רוח שפת[י(ה)]", וראה שם, עמ' 138, שלוש מקבילות לביטוי זה בספרות קומראן.
4. בלשון חז"ל יש שלוש ברייתות שבהן משמש שם עצם מול במשמע 'צד אחר'. בשתיים מתוך השלוש המילה באה בתוך פרשנות הלכתית לפסוק המכיל את מילת היחס מול: "מול הרואה את העורף" (ספרא, דיבורא דחובה, פרק יח ומקבילה בחולין יט ע"ב), "עשה לה מול ופנים" (ספרי במדבר נט), ובשלישי בהקשר עצמאי: "אחה אומר פנים כנגד פנים או מול כנגד פנים" (ספרי במדבר לט). בן-יהודה (עמ' 2843) חשב את המילה הזאת לשם עצם מקורי עתיק שממנו נשתלשלה מילת היחס מול. לעניות דעתי מסתבר קשר הפוך. בשניים מתוך שלושת ההקשרים שבהם מופיעה המילה מדובר בפרשנות לפסוק בתורה הכולל את מול, ולפיכך יש מקום לסבור שזו היא מילה מלאכותית בלשון חז"ל שראשיתה בפרשנות למילה המקראית. מכוח הפסוק ביקרא ה, ח נוצר גם הצירוף השלישי – "מול כנגד פנים".
5. באחד או בשניים מן המקומות שבהם נזכרת המילה (מל"א ז, ה ומיכה ב, ח) ההקשר בפסוק קשה להבנה, יש מקום לבעל הדין לטעון שמול הנזכרת בהם היא מילה אחרת שפירושה שונה. כנקודת מוצא לדיון נראה לי שעדיף להעמיד את המילה בכל מקום על חזקתה. נתון מוזר שאיני יודע להסבירו מצאתי במילון KBL (בגרמנית: L. Köhler and W. Baumgartner, *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament*³, 2, Leiden 1974, עמ' 527; באנגלית: L. Köhler and W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, 2, Leiden–New York–Köln 1995, עמ' 556). במילון זה נכתב שהמילה מופיעה בתנ"ך כשישים פעם, כמעט כפליים מהמספר האמתי.
6. בדרך זו הלך בן-יהודה (עמ' 2843) בניחוח המקורות המקראיים. קרובים אליו BDB (F.) Brown, S. R. Driver and C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford [n.d.] (עמ' 557) הסוברים שרק בצירוף "ומול מחזה אל מחזה"

מה הוא פירושה המדויק של מול?

נראה שהדרך הנכונה היא להעדיף את ההקשר על פני האטימולוגיה. דרך זו היא המומלצת לדעתי בכל שאלה פרשנית, קל וחומר במקרה שלנו שבו נשברו קולמוסים בניסיון למצוא את הרקע האטימולוגי של המילה והוצעו הצעות רבות, שאף אחת מהן אינה פשוטה ומשכנעת.⁷ העיון האטימולוגי נחוץ בדרך כלל כאשר עוסקים במילה נדירה שהקשריה מעורפלים. בנידוננו מדובר במילה שכיחה שרוב הקשריה נהירים. כדי להגיע לתוצאות טובות יש לבדוד את הפסוקים שבהם ההקשר ברור וחד-משמעי, להסיק מהם את המסקנה הראויה ואחר כך לדון בפסוקים הברורים פחות.

הקשרים חד-משמעיים

א. הקשר מובהק מאוד הוא התיאור של שדה הקרב במלחמת מכמש: "ובין המעברות אשר בקש יונתן לעבר על מצב פלשתים שן הסלע מהעבר מזה ושן הסלע מהעבר מזה ושם האחד בוצץ ושם האחד סָנָה. השן האחד מצוק מצפון מול מכמש והאחד מנגב מול גִבֵּע" (שמ"א יד, ד-ה). גבע ומכמש נשתמרו בשמן העתיק והן מזוהות בוודאות משני צדדיו של נחל מכמש המצוקי (ראה מפה, עמ' 19). חוקרים במאה הי"ט ציינו בהשתאות את ההתאמה המושלמת שבין נתוני השטח לבין נתוני המקרא.⁸ מכמש שוכנת מצפון לוואדי וגבע שוכנת בדרומו. לפי ההקשר הכרח לפרש: השן האחד מצוק מצפון, ליד / למרגלות / בצד של מכמש, והאחד מנגב, ליד / למרגלות / בצד של גבע.

ב. "וכל ישראל חקניו ושטרים ושפטיו עמדים מזה ומזה לארון [...] חציו אל מול הר גרזים והחציו אל מול הר עיבל" (יהו' ח, לג). דבר אחד נעלה מכל ספק: אין שום אפשרות להבין כאן את מול במובן 'נגד'. אילו היה כן, היה פירוש הדבר שהכתוב קורא לאותם שעל הר גרזים "אל מול הר עיבל" ולאותם שעל הר עיבל "אל מול הר גרזים", והדבר בלתי אפשרי כמובן. אם נפרש שוב את מול במובן של 'ליד' /

במלכים א ז, ה יש שם עצם. ברם הואיל ותוכן הפסוק ותחבירו קשים והפסוק חוזר על הביטוי שבפסוק הקודם בתוספת מול, נראה שאין להסיק מסקנות לקסיקוגרפיות מפסוק זה.

7. ראה במילונים, וכן J. Reider, "The Etymology of Hebrew *mūl* or *mōl* and its Bearing on *tmōl* and '*etmōl*", *HUCA* 12-13 (1937-1938), עמ' 89-96. ריידר מונה תשע דעות שונות להסברת הרקע האטימולוגי של המילה. הצעה עשירית הציע בן-יהודה (ראה הערה 4 לעיל).

8. E. Robinson and E. Smith, *Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea*, 2, London 1841, pp. 116-117; C. Ritter, *The Comparative Geography of Palestine and the Sinaitic Peninsula*, Edinburgh 1866, pp. 221-222. ר' גרן, תיאור ארץ ישראל, ג: יהודה, תרגם מצרפתית ח' בן-עמרם (לפי מהדורת 1868). ירושלים חשמ"ג, עמ' 43-44.

למרגלות' / 'בצד של', יהיה פירוש הפסוק שהטקס נערך בבקעה שבין הר גרזים ובין הר עיבל והעם עומד למרגלות ההרים או במדרונותיהם, וכדברי המשנה: "הכהנים והלויים והארוך עומדים מלמטה באמצע הכהנים מקיפים את הארון והלויים את הכהנים וכל ישראל מיכן ומיכן שני' וכל 'שרא' וזקיניו ושוטרים ושופטיו וגו'" (סוטה ז, ה).⁹

ג. בלק מלך מואב שולח אל בלעם: "הנה עם יצא ממצרים הנה כסה את עין הארץ והוא ישב ממלי" (במ' כב, ה). מן הפרשה אנו יודעים שבני ישראל חנו "בערבות מואב מעבר לירדן ירחו" (שם שם, א), ובלק ושריו צפו בהם מראשי הרי מואב שמעליהם (שם שם, מא; כג, יד; כד, ב). שוב מוכיח ההקשר את אותה משוואה: מול = 'ליד' / 'למרגלות' / 'בצד של'. במושגים של העברית המודרנית לא הגיעו ישראל אל מול ארץ מואב אלא לאחר כיבוש כנען!

ד. נאמר בחטאת העוף: "ומלק את ראשו ממול ערפו ולא יבדיל" (ויק' ה, ח). אילו היה מול 'נגד', הייתה המליקה בצוואר כמו כל שחיטה, ומה הטעם לציין מקום מיוחד למליקה? גם תמוה הדבר לכנות צוואר "מול העורף" במקום לכנותו בשמו. מסתבר אפוא שגם כאן מלמד התוכן על ביאור המילה: ממול = 'בצד של', ונראה שהמילה ממול כאן באה להדגיש שאין צורך להקפיד על נקודה מדויקת שהיא עורף, אלא כל צד העורף כשר למליקה. חז"ל היו ערים לכל זה. המשנה מציינת בפירוש "שכל העורף כשר למליקה וכל הצואר כשר לשחיטה, נמצא הכשר בשחיטה פסול במליקה, הכשר במליקה פסול בשחיטה" (חולין א, ד), והברייתא בספרא מבארת: "ומלק את ראשו ממול ערפו ממול הרואה את העורף וכן הוא אומר והוא יושב ממולי" (דיבורא דחובה פרק יח). ברייתא מקבילה המובאת בבבלי (חולין יט ע"ב) מוסיפה: "ואומר כי פנו אלי עורף ולא פנים", והתלמוד מסביר שכוונת הברייתא לומר שמקומו המדויק של העורף בלשון המקרא הוא כנגד הפנים, וכדי להכשיר את כל הצד האחורי "הרואה את העורף" הוסיפה התורה ממול.

ה. מול ביריעות המשכן: השכבה השנייה של יריעות המשכן עשויה יריעות של עור עזים ובה אחת-עשרה יריעות שאורכן שלושים אמה ורוחבן ארבע אמות, בסך הכול 30 x 44 אמה (שמ' כו, ז-יג). שלושים האמות מתאימות לממד הרוחב: חלל המשכן רוחבו עשר אמות וגובה הקרשים עשר אמות מזה ומזה. בממד האורך יש צורך בארבעים אמה לשלושים אמה (אורך החלל) ועשר אמות גובה הקרשים. ארבע

9. סוטה ז, ה; הנוסח לפי כ"י קאופמן. את הכתוב בדברים כז, יב-יג, "אלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים [...] ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל" פירשו בתלמוד בבלי על פי פשוטו של מקרא: "מאי על על בסמוך כדתניא ונתת על המערכת לבונה זכה רבי אומר על בסמוך אתה אומר על בסמוך או אינו אלא על ממש כשהוא אומר וסכות על הארון [את הפרוכת] הוי אומר על בסמוך" (סוטה לז ע"א. עיקרון פרשני זה יושם בתלמוד גם בנושאים אחרים ונפסק להלכה במשנה תורה לרמב"ם; ראה מנחות סב ע"א וצח ע"א, רמב"ם תמידין ומוספין ה, ב; ח, יא).

האמות הנותרות מתחלקות לפי הכתוב לשני חלקים: האחד בקדמת המשכן – "וכפלת את היריעה הששית אל מול פני האהל" (שמ' כו, ט), והאחר בצד האחורי – "וסרח העדף ביריעת האהל חצי היריעה העדפת תסרח על אחרי המשכן" (שם שם, יב).¹⁰ ההקשר כאן מחייב כי מול פירושה 'בצד של'.¹¹

ו. הציץ היה נתון על מצח אהרן מתחת לחלקה הקדמי של המצנפת. הכתוב מגדיר את מקומו במילים "אל מול פני המצנפת" (שמ' כח, לז) ובמקום אחר – "אל מול פניו" (של אהרן; ויק' ח, ט).

ז. "ויהי כשמע כל המלכים אשר בעבר הירדן בהר ובשפלה ובכל חוף הים הגדול אל מול הלבנון" (יהו' ט, א). פסוק זה מונה את האזורים הטופוגרפיים שבעבר הירדן המערבי. "אל מול הלבנון" מתקשר בפשטות אל "חוף הים הגדול", ויש לפרשו: וכל חוף הים הגדול עד מרגלות הרי הלבנון, אזור צידון ובירות. במפות ובספרי גאוגרפיה עבריים בני זמננו, "מול הלבנון" הוא התרגום של Antilibanus – רכס ההרים הגבוה שממזרח לבקעת הלבנון, שגוש החרמון מצוי בדרומו. מונחים אלה הולמים את מול במובן 'כנגד' כפי שמקובל בעברית המודרנית, אבל אין הם מתאימים למונחי המקרא. מקור השיבוש הזה כבר בתרגום השבעים ליהושע ט: $\pi\rho\acute{o}s\ \tau\acute{o}\ \text{Antilibanon}$.¹²

המסקנה מתוך חלק זה של הדיון היא חד-משמעית. בכל מקום שההקשר במקרא ברור, פירושה של מול הוא 'ליד' / 'למרגלות' / 'בצד של'. ככל הנראה, אין שום דוגמה משכנעת שבה ההקשר מחייב את הפירוש 'נגד', 'נוכח'.

10. חשבון סכמטי זה הולם יפה את הרעה שהקרשים משופעים ואין להם עובי משמעותי בחלקם העליון ("א"ר נחמיה הקרשים מלמטן עוביין אמה ומלמעלן כלין והולכין עד כאצבע [...] ר' יהוד' או' מלמטן ומלמעלן עוביין אמה", ברייתא דמלאכת המשכן א; בשבת צח ע"ב הרעות הפוכות).

11. חוקרים שסברו שמול פירושו 'מנגד' הסתבכו כאן. ראה הורוויץ (V. Hurowitz, "The Form and Fate of the Tabernacle", *Jewish Quarterly Review* 86 (1995), עמ' 137) המשיג על ר"א פרידמן שפירש opposite the front, כלומר בצד האחורי. הורוויץ עצמו מסכים כנראה שהמשמעות המילונית של מול היא בדרך כלל opposite the front, אבל סובר שבמקרה זה אין להבין את מול באופן מילולי, אלא יש ללכת אחר ההקשר ולפרש: in front of the tent.

12. נראה כי בלשון המקרא גם האנטיליבנוס נכלל ב"הלבנון" (השווה לשם הערבי ג'בל אללבנאן אלשרקי). ראה שופטים ג, ג: "והחוי ישב הר הלבנון מִהַר כַּעַל חַרְמוֹן עַד לְבוֹא חַמַּת". "הלבנון" הנוכח בגבול ההבטחה (דב' יא, כד; יהו' א, ד) בין "המדבר" (המדבר הסורי שבמזרח עבר הירדן) לבין "נהר פרת" (הכרך הצפונית של נהר פרת) הוא כמסתבר האנטיליבנוס וכך תרגמו אותו בצדק השבעים בשני המקומות האלה. המקרה המובהק ביותר של "הלבנון" שהוא האנטיליבנוס הוא שיר השירים ז, ה: "אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק". במקביל שימשו גם השמות "שריץ" ו"שניר" וכנראה גם "חרמון" ככינוי לכל רכסי האנטיליבנוס (ראה דה"א ה, כג).

פרשנות במקראות אחרים

משנתכורה משמעות המילה בכמה וכמה הקשרים בטוחים, סביר להניח כנקודת מוצא שהמילה משמשת באותה משמעות גם בשאר המקומות. הבא לטעון שיש למילה משמעות אחרת בפסוק כלשהו – עליו הראיה ועליו חובת ההסבר. להלן בידורים אחדים:

א. יתרו יועץ למשה: "היה אתה לעם מול האלהים" (שמ' יח, יט). נחלקו כאן פרשנים. רב סעדיה גאון: "מן ג'ה' אללה", וכן אבן עזרא: "מפאת השם", אבל רמב"ן: "נגד האלהים".¹³ לפי הדעה הראשונה משה מייצג את האלוהים לפני העם; לפי הדעה השנייה הוא מייצג את העם לפני ה'. עיוננו תומך בשיטתם של רס"ג וראב"ע.

ב. חיבור החושן אל האפוד נעשה בעזרת שרש(ר)ות, עבותות, משבצות וטבעות. הפרטים הטכניים אינם נהירים לגמרי ולא אכנס כאן לנבכייהם. חשוב רק לציין שהכתוב משתמש כאן במול שתי פעמים שהן ארבע – בציווי ובתיאור הביצוע. אנו מוצאים כאן את שני קצות שתי העבותות הניתנות על שתי המשבצות: "על פתחות האפוד אל מול פניו" ועוד שתי קבוצות של שתי טבעות זהב, שתיים על שני קצות החושן – "על שפתו אשר אל עבר האפוד פְּתָה" – ושתיים "על שתי כתפת האפוד מלמטה ממול פניו לעמת מחברתו ממעל לחֶשֶׁב האפוד" (שמ' כח, כה–כו; לט, יח–כ). גם כאן נחלקו פרשנים. לשונם של רס"ג ושל רש"י מלמדת שהם תופשים את מול כמובן של 'בסמוך', 'בצד של'. מדברי חזקוני משתמע 'בצד המנוגד'. לפי מחקרנו עדיפה עמדתם של רס"ג ורש"י.

ג. בלוחות השניים נאמר: "גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא" (שמ' לד, ג). לפי מונחי העברית החדשה הכוונה להר שכנגד הר סיני, בדומה למשנה "לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח" (ברכות ט, ה). כרם נכון יותר לבאר את המקרא מתוך עצמו, דבר הלמד מעניינו. בלוחות הראשונים נאמר "והגבלת את העם סביב לאמר השמרו לכם עלות בהר וּנְגַעַ בַקְצָהוּ", "ויתיצבו בתחתית ההר" (יט, פסוקים יב, יז). מסתבר לפיכך שגם כאן האזהרה היא שלא לרעות במורדות ההר. תן דעתך גם לתוכן הפסוק שלנו עצמו: "ואיש לא יעלה עמך וגם איש אל ירא בכל ההר גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא". הכתוב משווה כאן אדם לבהמה (כפי שהשווה אדם לבהמה בלוחות הראשונים: "אם בהמה אם איש לא יחיה"; שמ' יט, יג), ללמדך שמחיצת שניהם שווה; שניהם אסורים להיות בכל ההר. ד. "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. ויעש כן אהרן אל מול פני המנורה העלה גלתיה" (במ' ח, ב–ג). לא קל להבין במדויק את כוונת הפסוק וניתנו לו פירושים שונים. ואולם יהיה אשר יהיה הביאור כמובן הטכני, יש לתת את הדעת

13. הרמב"ן לשיטתו מפרש אף את האמור בשמות לד, ג: "אל מול ההר ההוא" – מנגד, ועיין פירושו המסובך ל"אל מול פני המצנפת" (שמ' כח, לז).

לכך שבהיבט הלשוני התורה עצמה מפרשת את כוונתה. בפרשה מקבילה בספר שמות מוצאים אנו: "והעלה את נלתיה והאיר על עבר פניה" (שמ' כה, לו).
ה. המקרה המעניין ביותר המתבאר ביאור חדש ושונה בזכות הבנה נכונה של מול הוא פרשת מזבח בני גד ובני ראובן בספר יהושע: "ויבאו אל גלילות הירדן אשר בארץ כנען ויבנו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה שם מזבח על הירדן מזבח גדול למראה. וישמעו בני ישראל לאמר הנה בנו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה את המזבח אל מול ארץ כנען אל גלילות הירדן אל עבר בני ישראל" (יהו' כב, י-יא). הדעה הרווחת מכינה "אל מול ארץ כנען" – בצד המנוגד לארץ כנען, כלומר בעבר הירדן המזרחי, נתון ההולם לכאורה גם את ההיגיון שבסיפור.¹⁴ הרי בני שני השבטים וחצי השבט נחשדו בכך שהם בונים במה לעצמם במקום להשתתף עם שאר השבטים במזבח ה' אשר לפני משכנו בשילה. דומני שגם המפרשים הרבים העוברים בשתיקה על שאלת מקום המזבח, חזקה עליהם שהבינו שהמזבח היה במזרח הירדן.¹⁵ ואולם לפי מה שלמדנו במאמר הנוכחי, הכתוב אומר את ההפך בדיוק: "אל מול ארץ כנען" פירושו בצד של ארץ כנען!

14. לראשונה בתרגום השבעים. השבעים גרסו בפסוק יא "גלעד" במקום "גלילות" ואת "אל עבר בני ישראל" הם מתרגמים $\acute{\epsilon}\nu \tau\acute{\omega} \pi\acute{\epsilon}\rho\alpha\nu \upsilon\acute{\iota}\omega\nu \text{I}\sigma\rho\alpha\eta\lambda$ – 'בצד שמעבר לבני ישראל' (בפסוק י הם גורסים גבול במקום מול, אך אין לפרט זה השפעה ישירה על שאלת מקום המזבח). דעה זו משחמעת גם מדברי יוסף בן מתתיהו (קדמוניות, ה, 100) אף כי אינה אמורה במפורש (המילה הפותחת את המשפט – $\delta\iota\alpha\beta\acute{\alpha}\sigma\alpha$ – היא צורת בינוני ועשויה להיתרגם "משעברו" אך גם "בעברם", "כשבאו לעבור", אולם בהמשך נאמר שהמזבח נועד להיות מצבת זיכרון וסימן לקרבת הדם עם היושבים בעבר האחר), וכן מתיאור המאורע בספר החיצוני המאוחר קדמוניות המקרא (פסידור-פילון; א"ש הרטום, הספרים החיצוניים, קדמוניות המקרא, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 64–66). לפרשנות ולמחקר הביקורתי בעת החדשה ראה ר' גולדשטיין, "יהושע כב, ט–לד: סיפור כוהני מימי שיבת ציון", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום יג (תשס"ב), עמ' 81–43 וההפניות שם. חוקרים מסוימים אף הציעו איתורים ספציפיים למקומו של המזבח בעבר הירדן המזרחי. יש שקישרו אותו בדרך זו או אחרת אל יגר שהדוחא-גלעד של בראשית לא (ראה הפניות אצל גולדשטיין, עמ' 68–71). חופרי תל סוכות (דיר עלא), ובעקבותיהם חוקרים נוספים, סברו שהמקדש הישראלי שבחל דיר עלא הוא המשתקף ביהושע כב (ראה H. J. Franken, *Excavations at Tell Deir 'Allā*, 1, Leiden 1969, pp. 7–8; J. G. Vink et al., *The Priestly Code and Seven Other Studies*, Oudtestamentische Studiën, 15, Leiden 1969, pp. 73–74; O. Eissfeldt, "Monopol-Ansprüche des Heiligtums von Silo", *Orientalistische Literaturzeitung Journal* 68 [1973], pp. 327–333), ואילו בנימין מזר (חפירות ותגליות, ירושלים תשמ"ז, עמ' 139) שיער שהמזבח היה בסמוך לאדם העיר והוא מוצא רמזים במקרא לפולחן ישראלי במקום זה.

15. כל הפרשנים היהודים מימי הביניים שותקים באשר למקומו של המזבח או שלשונם אינה בהירה. שים לב לרש"י, אשר בפירושו ליהושע אינו מעיר דבר על מקום המזבח, אולם בפירושו לתלמוד (זבחים קא ע"ב) הוא כותב כמסיח לפי תומו: "פניחט) ששם שלום בין השבטים – בימי יהושע בשבט בני גד ובני ראובן שבנו את המזבח בעבר הירדן". גם

לאמתו של דבר אפשר היה להגיע למסקנה זו גם בלי מול. הפסוקים מגדירים את המקום בחמש הגדרות: (1) "גלילות הירדן אשר בארץ כנען"; (2) "על הירדן"; (3) "אל מול ארץ כנען"; (4) "אל גלילות הירדן"; (5) "אל עבר בני ישראל". הגדרות 2 ו-4 ניטרליות, אבל הגדרות 1 ו-5 מגדירות את המקום בפירוש בעבר הירדן המערבי. מחברים שונים הבחינו בדברים אלה, בכולם או בחלקם, אבל בדרך כלל לא הציעו הסבר מניח את הדעת לשאלה מדוע מזבח בני גד ובני ראובן אינו בשטח נחלתם.¹⁶ כמה וכמה מן החוקרים שכתבו על פרק זה מבינים שיש כאן סתירה מינייה וביה בין "אשר בארץ כנען" (עבר הירדן המערבי) שבפסוק י לבין "אל מול ארץ כנען" (עבר הירדן המזרחי) שבפסוק יא. מעניין לעקוב אחרי מגוון הפתרונות היצירתיים שהם מציעים ל"סתירה" זו. יש שראו בה עדות לגיבוש ולעריכה לקויים של הפרק;¹⁷ מ"ד קאסוטו התגסה בספקנות: "בניין המזבח על ידי שבטי עבר הירדן אחר מלחמת הכיבוש בגלילות הירדן (לא ברור האם נבנה על

רד"ק, העובר בשחיקה על פסוקים י-יא ביהושע כב, כותב בספר השרשים שלו: "מול האלהים - נגד האלהים [...] אל מול אחר [...] וכחולם תמורת השורק מול סוף ובאל"ף נחה אחר הו"ו והתודה השנית ההולכת למואל, כולם ענין נגד ועומת" (ספר השרשים לרד"ק, מהדורת ביזנטל-לברכט, ברלין 1847, עמ' 187). מכלל דבריו יש ללמוד שלדעתו "אל מול ארץ כנען" מתכוון לעבר הירדן המזרחי.

16. כמה מהפרשנים החדשים עמדו על משמעותה של מול בדומה למה שהעליתי כאן ואף הפנו לחלק מן הראיות שבמקרא לשימושה של המילה (G. A. Cooke, *The Book of Joshua*, Cambridge 1918, עמ' 203; יו אליצור ו"א זיידמן, ספר יהושע, ירושלים 1953, עמ' 100; יו קיל, ספר יהושע, דעת מקרא, ירושלים תש"ל, עמ' רה; ש' אחיטוב, יהושע: מקרא לישראל, פירוש מדעי למקרא, בעריכת מ' גרינברג וש' אחיטוב, תל-אביב ירושלים תשנ"ו, עמ' 354-356). אבל בדרך כלל אין הם מסבירים כראוי את שורש הבעיה שבפרק ומתקשים במיוחד בפסוק יט: "ואך אם טמאה ארץ אחזתכם". חוקר שמסקנותיו קרובות למסקנותיי הוא סנייט (N. H. Snaith, "The Altar at Gilgal: Joshua XXII 23-29", *Vetus Testamentum* 28 (1978), עמ' 330-335) שעמד על כך שלפי ההגדרות הגאוגרפיות שבכתוב, המזבח היה בעבר המערבי של הירדן, וביאר היטב בתוספת ראיות לדבר, שלפי השקפת המקרא עבודת ה' צריכה ויכולה להיעשות רק בארץ ה', לפיכך בנו שבטי עבר הירדן את מזבחם (שהיה אכן מיועד לעולות חבחים) בארץ המקודשת במקום הקרוב ביותר לנחלתם. הוא מוסיף בצדק שהתירוף של מזבח לזיכרון הוא מלאכותי ולא בא לעולם אלא בגלל התנגדות השבטים. סנייט מסמך לסיפור שביהושע כב את ההזכרות השונות של מקום פולחן בגלגל בכל רחבי המקרא, ומשער שתמיד היה זה מרכז דתי של ראובן, גד וחצי המנשה. הנקודות החלשות במאמר של סנייט הן בעיקר: (א) אין הוא החלטי בעניין מול ואין הוא מנתח את המקומות האחרים שבהם מילה זו משמשת; הוא מסכים עם הדעה הרווחת שפירוש המילה במקרים אחרים הוא opposite ורק מרשה לעצמו לצורך יהושע כב להרחיב את opposite עד לכדי close in front of; (ב) בסופו של דבר הפרשה כולה אינה מוסברת במאמרו. אין זה ברור על מה ולמה נזעקו השבטים ומה פשר ההתלבטות שבכתוב אם טמאה ארץ אחזתם אם לא.

17. ראה פראנקן ואייספלט (הערה 14 לעיל).

הגדה המזרחית)¹⁸, ולדעת הרצברג מדובר בשני אתרים, אחד במזרח הירדן ואחד במערבו, שהמסורת התקשתה להכריע ביניהם.¹⁹ הפתרון של יאיר זקוביץ הוא תיקון הנוסח בפסוק י: "דומה כי הנוסח המקורי של הכתוב היה 'אל גלילות הירדן אשר ממול ארץ כנען'".²⁰ יש שפנו לכיוון הספרותי. בולינג ורייט ניסו לראות בסתירה כביכול שבין שני התיאורים של מקום המזבח שיטה מכוונת של ערפול,²¹ ואדוארד נורט מציע לאחרונה לראות כאן התפתחות הדרגתית בעלילת הסיפור: הדיורח האובייקטיבי של המספר הוא על מזבח שנבנה בתוך הארץ המקודשת אבל מחוץ למקום המיועד לקרבנות. השמועות שהופרחו והסעירו את הרוחות ("וישמעו בני ישראל לאמר...") היו שהמזבח נבנה אף מחוץ לתחומי הארץ המקודשת, על אדמה טמאה.²² אחרים הצליחו למצוא ניסוחים שלפיהם כל הלשונות שבכתוב מתכוונות לעבר הירדן המזרחי.²³

פרק כב הוא פרק מיוחד במינו בספר יהושע ובמקרא בכלל. הוא חורג מן המבנה השיטתי של ספר יהושע (12 פרקי כיבוש, תשעה פרקי התנחלות ושני פרקי סיכום), יש בו עצמה וסערת רגשות בלתי רגילות המסתיימות בקול דממה דקה ויש בו ביטויים יוצאי דופן. בדעתי לדון בפירוט במסגרת אחרת בפרק זה ובקשרו המיוחד אל פרשת בני גד ובני ראובן שבספר במדבר פרק לב. לצורך הדיון הנוכחי אציין רק שלפי דעתי מקום המזבח הוא המפתח להבנה נכונה של כל הסיפור.

קריאת הפרק מעוררת כמה תמיהות. הקושי הבולט ביותר כאן הוא לדעתי הסתירה שבין האווירה שבפרק (עד לשלב הפיוט) לבין העובדות כהווייתן.

18. אנציקלופדיה מקראית, ג, ערך "יהושע".

19. H. W. Hertzberg, *Das Bücher Josua, Richter, Ruth*, Göttingen 1953, עמ' 125.

20. "זקוביץ, יהושע, עולם התנ"ך, פירושו: ג' גליל וי' זקוביץ, תל-אביב 1994, עמ' 202.

21. R. G. Boling and E. Wright, *Joshua: A New Translation and Commentary*, New York 1982, עמ' 505.

22. E. Noort, "Der Streit um den Altar: Josua 22 und seine Rezeptionsgeschichte", *Kult, Konflikt und Versöhnung* 2 (AOAT 285), ed. R. Albertz, Münster 2001, 174-151.

23. ראה M. Noth, *Das Buch Josua*, Tübingen 1938, עמ' 105-100. נות מתרגם את מול – gegenüber ('נוכח', 'כנגד'), ואת "אל-עבר בני ישראל" – jenseits des Gebietes der Israeliten ('מעבר לתחומם של הישראלים'). לגבי "אל גלילות הירדן" הוא מעיר כי אף בהקשר זה אינה חדר-משמעית, אולי משהו כמו angesichts ('נוכח'). "קריפמן (ספר יהושע, ירושלים 1976, עמ' 240-241), בדברי הקדמה לפסוקים ט-יא, מחלבט: "הספור בקטע זה אינו ברור כל צרכו. מפסוק י אפשר ללמוד, שבנו את המזבח עוד בהיותם בדרך לארצם, 'בארץ כנען'. אבל בפסוק יא המזבח הוא 'מול ארץ כנען', בעבר הירדן. אולם, הודעת נותנת שבנו את המזבח בארצם. מפסוק יט נראה, שהיתה כוונתם לקדש את ארץ אחוזתם כמזבח הזה. לפי זה יש לבאר גם את ט-י". בפירוט הסודר מיד אחר כך הוא מוסיף את המילה מול לכל ההגדרות שבכתוב: "אל גלילות הירדן – אל מול גלילות הירדן [...] שם – מול הגלילות, על הירדן – על שפת הירדן ממזרח [...] אל גלילות – אל מול גלילות, אל עבר – אל מול עבר".

האווירה שבפרק מעוררת רושם של שבר שאינו ניתן לריפוי. בני גד, ראובן וחצי המנשה עשו מעשה איום ונורא, מרד ומעל באלוהי ישראל, עוונם כבד כעוון בעל פעור, וכדי שלא תיספה כל העדה בעוונם יש לגייס את כל העם ולהכריחם מעל פני האדמה. לעומת זאת, על פי העובדות יש כאן עבירה לכאורה על איסור הבמות. בכל המקרא איסור הבמות לשם ה' נחשב לאיסור שאינו חמור. דברים יב, שהוא המקור המובהק לאיסור זה, מטעים שהבמות היו רצויות כל עוד לא הגיע העם אל המנוחה ואל הנחלה. כאשר יזכה העם לשבת בטח תרוכז עבודת ה' במקום אשר יבחר ה', ובמקומות אחרים תותר רק שחיטת חולין. ספר מלכים מדגיש את איסור הבמות בסקירה שהוא סוקר את מלכי יהודה וקורותיהם. מלכים כשרים כמו אסא, יהושפט ויהואש זוכים לדברי שבח בספר מלכים: "ויעש הישר בעיני ה'", לצד ההסתייגות "רק הבמות לא סרו". אין זו דרך התבטאות הולמת אילו היה מדובר בכפירה בעיקר. יש להסיק מכאן שפרק כב אינו מדבר על איסור במות. אכן, אילו הרחיקו בני גד וראובן את מזבחם קילומטר או שניים מזרחה והיו בונים אותו מעבר לירדן, לא היה כאן אלא איסור במות ולא היה יוצא עליהם הקצף. בניית המזבח במערב הירדן דווקא, מחוץ לארץ שבה הם יושבים, היא בעלת משמעות אחרת לגמרי. מזבח זה מלמד שהם רואים בארצם ארץ טמאה שאינה ראויה למקום שכינה, והוא הופך על פיו את ההסכם שנעשה עמם בבמדבר פרק לב. אם ארצם ארץ טמאה, זאת אומרת שאין הם חלק מעם ישראל, אלא לכל היותר שבטים ממוצא עברי כדוגמת שבט הקיני למשל, הרועים את צאנם בארצות סמוכות לארצם של בני ישראל והחפצים להשתתף עם ישראל מפעם לפעם בעבודת אלוהיו. קרע עמוק כזה הוא מרד ומעל שאין עליו ויתור ולא סליחה.

מתרגמים, פרשנים, מדקדקים ומילונאים

התרגומים הארמיים (אונקלוס וירושלמי לתורה, יונתן לנביאים, התרגום השומרוני לתורה) אינם תורמים הרבה לדיוננו מאחר שהם מתרגמים את המילה בדרך כלל במילה קבל (וכן לקבל, מקבל, מן כל קבל), שהיא עצמה אינה חד־משמעית. דומה המצב בפשיטתא (בדרך כלל לוקבל).²⁴ תרגום השבעים והוולגטה אינם עקיבים בתרגום המילה, אבל הם נבדלים זה מזה. אצל השבעים התרגום הרגיל הוא על יד, אצל (ἐξ ἐναντίας, πλησίον, ἐχόμενος, ἐγγύς, σύνεγγυς), והחריג כנגד (ἐξ ἐναντίας) בשני מקומות, ועליהם יש להוסיף את מול הלכנון – Ἀντιλιβάνος ואולי את ἀκ μέρους ἀκ μέρους. κατὰ πρόσωπον, κατὰ πρόσωπον המתרגם בשבעה מקומות את אל מול פני). לעומת זאת, היירונימוס בוולגטה מעדיף לתרגם על פי רוב contra – 'כנגד', ומשנה ממנהגו במקומות שהקשר מחייב תרגום אחר (כגון "אל מול פני האהל"

24. אבל מבחינה פרשנית ראה יהושע כב, יא: "לוקבל ארעא דכנען בגלגלא דעל גנב יורדן, בארעא דכני איסריל". המתרגם מיקם את המזבח בפירוש בצד המערבי.

in vicina filiorum "מול בני עמון" – in fronte tecti Ammon – 'בקרבת בני עמון', "אל מול הר גרזים [...] אל מול הר עיבל" iuxta montem Garizim iuxta montem Hebal – 'על יד הר גרזים/עיבל', "עם הגבול מול יפו" respicit Ioppen – 'המשקיף על יפו'. האופי הבלתי מילולי של תרגומו אפשר לו במקרים אחדים לוותר על המילה או אף לדלג על המשפט המכיל אותה. רב סעדיה גאון מתרגם תמיד את מול כמובן של 'סמוך', לרוב במילים "אלא מא ילי" או "ממא ילי", במקרים מיוחדים "מקאבל", "מן מקדמהא" וכפי שהוזכר לעיל, גם "מן ג'הה אללה" – 'מצד האלוהים'.

בתרגומים מודרניים ניתן למצוא ייצוג גם למול 'נגד' וגם למול 'על יד'; לעתים נוקט המתרגם פעם כך ופעם כך.²⁵ מן הפרשנים בעת החדשה ראוי להזכיר כאן את מלבי"ם המדגיש בבהירות: "וכבר ביארתי גדר מלת מול שמציין השטח הסמוך לאיזה דבר באורך בענין שמשקיף עליו ורואה אותו".²⁶ בספרי דקדוק ומילונים, ישנים וחדשים, בדרך כלל מוצגת המילה מול יחד עם הפירוש 'נגד', 'נוכח', 'gegenüber, opposite'.²⁷

25. בדקתי לדוגמה כמה תרגומים לאנגלית. במהדורת *The Open Bible Containing Old and New Testaments, Authorized King James Version*, Lynchburg 1975 מול מיתרגמת בדרך כלל over against (בשמות לר: before; ביהושע כב נרשם בסוגריים ובאותיות נוטות: *in the forefront of*). כוונת המתרגם לפירוש ענייני ל-over against, שהוא כביכול התרגום המילולי). מנגד עומדת מהדורת *King James 1611 Revised 1881–1885 and 1901*, Toronto–New York–Edinburgh 1952 at the frontier of, in – המתרגמת את מול – front of, before. ערפול מסוים או חוסר קביעות ניכר במהדורת *The New English Bible*, Oxford–Cambridge 1970 (ביהושע ח וכב: facing, בשמות לר: within sight of, בבמדבר כב: and are settling at my very door) ובמהדורת *Holy Bible, The New King James Version*, Nashville 1982 (יהו' ט: toward, שמ"א יד: opposite).

26. אוצר הפירושים על חג"ך, פירוש המלבי"ם, התורה והמצוה על חמשה חומשי תורה, ב, ירושלים תשי"ז, עמ' 1212.

27. מחברת מנחם (מהדורת צ' פיליפוסקי, לונדון ואדינבורג 1854, עמ' 116ב): "ענינו קרוב מלעומת"; ספר השרשים לר' יונה בן ג'נאח (A. Neubauer, *The Book of the Hebrew Roots*, Oxford 1875, עמ' 367): "מול האלהים. אל מול פני המנורה. מול סוף זהו ב חלם ותפסיר ذلك تجاه كذا وكذا (بمعنى نגד) [...] أي تجاها وقباله منونا", ובחרגום יהודה אבן תיבון (מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרנ"ו, עמ' 256): "זה בחלם ופירושו עד כך וכך [בענין נגד] וכמהו אע"פ שנכתב באלף והוא גם כן בחלם והתודה השנית ההולכת למואל כלומר לנגד ולעמת"; רד"ק, ספר השרשים (הערה 14 לעיל); סעדיה אבן דנאן (גרנדה, המאה הט"ו), ספר השרשים (ed. M. J. Sánchez, Granada 1996, עמ' 193): מול האלהים – חד'א (جذاء = 'נגד', 'במקביל אל'). במילונות המודרנית: גזניוס (W. Gesenius, *Neues hebräisch-deutsches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Leipzig 1815, עמ' 335) הביא שני פירושים למילה: (1) vor 'לפני'; (2) gegenüber 'נגד'. בדרך זו המשיך מילון גזניוס-כול (F. Buhl, *W. Gesenius' Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das*

לסיכום, למדנו כאן:

- א. מול היא מילת יחס שכיחה בלשון הפרוזה של העברית המקראית ואינה ידועה בשאר רובדיה הקדומים של העברית או בשפות שמיות אחרות. להבנת רקעה האטימולוגי הועלו הצעות רבות, אך אף אחת מהן אינה משכנעת.
- ב. לפי הקשריה של המילה במקרא, פירושה 'אצל', 'בסמוך', 'למרגלות'. אין שום ראיה לשימוש קדום במילה במובן של 'מנגד'.
- ג. חוסר הבנה של עניין זה גרם לסיכוכים רבים בפרשנות המקרא, החל בימי תרגום השבעים ועד המחקרים החדשים ביותר. מחברים אחדים הבחינו בפירוש הנכון של המילה, אבל בדרך כלל לא הגיעו לידי מסקנה כוללת.
- ד. העברית המודרנית חידשה את המילה במשמעות הפוכה מזו שהייתה למילה במקורה.

Alte Testament, עמ' 404-405), אלא שהוא הוסיף גם את ההגדרות *unterhalb* 'מתחת ל-', *in der Richtung nach* 'בכיוון אל'. את יהושע כב הביא כדוגמה לנגד. בן־יהודה מפרש את המילה (עמ' 2843 הערה 2): "מה שכנגד דבר מהדברים כמו שאחורי הראש הוא כנגד הפנים" (אך בגוף הערך הוא מביא גם: "מכּוּן לצד פני הדבר, *gegen; vers; towards*"). וראה פלש (J. I. Palache, *Semantic Notes on the Hebrew Lexicon*, Leiden 1959) המפרש בעמ' 44 *opposite, in front of*, ובעמ' 47 בקיצור *opposite*; מילון KBL (הערה 5 לעיל) מבחין בין מול שהיא לדעתו שם עצם ופירושה *front* לבין מול שהיא מילת יחס ופירושה *opposite*. דברים דומים נכתבו כבר במילון KB (L. Koehler and W. Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden [1953] 1985, עמ' 502). מיוחד הוא מילון BDB בכך שאין הוא מפרש את מול בשום הקשר מהקשריה במשמעות 'נגד', אלא במשמעות של *in front of* וכיו"ב. בכך הוא עושה את חצי הדרך בין ה־*opposite* של שאר המילונים לבין מסקנות מאמר זה.

